

BEATA PASTWA-WOJCIECHOWSKA, MARIA KAŻMIERCZAK

Między empatią a psychopatią, czyli moralni nieskuteczni czy skuteczni niemoralni

Wprowadzenie

Pojęcie psychopatii ze względu na swoją wieloznaczność i różnorodność ujmowania w literaturze psychiatryczno-psychologicznej stało się jednym z najbardziej kontrowersyjnych pojęć oraz przedmiotem wielu badań naukowych i klinicznych (Hare, 2003, Pastwa-Wojciechowska, 2004). Trudno bowiem nie zauważyć, iż pojęcie psychopatii jest przede wszystkim synonimem zbrodni, zwłaszcza tych szczególnie okrutnych i wynaturzonych (Cornell i in., 1996, Hare, 2003, 2006, Pastwa-Wojciechowska, 2004, 2013, Walters, Heilbrum, 2010). Podejmowane dotąd badania najczęściej stawiały za cel z jednej strony opisać sposób funkcjonowania osób naruszających normy prawne, z drugiej zaś wskazać mechanizmy, które pozwalają wyjaśnić, dlaczego w pewnych warunkach te niekorzystne cechy mogą decydować o skuteczności działania. Dlatego też zaczęto koncentrować się na mechanizmach kompensacyjnych równoważących niekorzystne cechy osób psychopatycznymi zaburzeniami osobowości przez wykorzystywanie skutecznych strategii życiowych nastawionych na manipulowanie i wykorzystywanie innych ludzi (Babiak, 2000, Babiak, Hare, 2006/2009, Boddy, 2011). Z tej racji jednym z pojęć, które przykuwa uwagę badaczy psychopatii, stała się empatia.

Psychologia od dawna interesuje się zagadnieniem empatii, wskazując na jej podstawowe znaczenie dla tworzenia i utrzymywania relacji społecznych, zwłaszcza o większym stopniu bliskości (Eliasz, 1980; Rembowski, 1989; Reykowski, 1992; Trzebińska, 1985). Rozwój empatii wiązany jest z rozwojem moralnym (Hoffman, 2006), a zachowania wynikające z empatii są wysoko wartościowane społecznie. A mianowicie, empatia jest doceniana jako predyktor niesienia pomocy innym, a nawet jako źródło zachowań altruistycznych (m.in. Batson, 1991). Uwzględnia się ją również w programach mających na celu zmniejszenie przemocy w relacjach (m.in. Rosenberg, 2003). Rola empatii dla korzystnego przebiegu relacji romantycznych, dobrej komunikacji między partnerami i małżeńskiej satysfakcji również została dobrze zanalizowana (m.in. Wojciszke, 2017). Prototypową relacją o dużej dozie empatii jest, jak się wydaje, związek rodzica

Prof. dr hab. Beata Pastwa-Wojciechowska (e-mail: psybpbw@ug.edu.pl), dr hab. prof. UG Maria Kaźmierczak – Instytut Psychologii, Uniwersytet Gdański

z dzieckiem, gdzie responsywność wobec dziecięcych potrzeb sprzyja rozwojowi najważniejszych struktur psychicznych dziecka (m.in. Kaźmierczak, 2015).

Empatia jest współcześnie najczęściej ujmowana jako konstrukt wielowymiarowy, łączący emocjonalne i poznawcze jej aspekty (Batson, 2009; Davis, 2006; Kaźmierczak, 2008, 2015). Zwraca się uwagę na procesy samoregulacji niezbędne do efektywnego obdarzania innych empatią, zwłaszcza w obliczu obserwacji cudzych, silnych, negatywnych emocji (Eisenberg i Fabes, 1992). Z tego względu wyróżnia się poznawczo prostsze empatyczne reakcje, polegające na przejmowaniu cudzych negatywnych emocji oraz bardziej złożone reakcje obdarzania innych współczuciem i troską wówczas, gdy tego potrzebują (Davis, 2006). Współodczuwanie z innymi i podejmowanie działań na rzecz poprawy ich dobrostanu wiążą się z umiejętnością i skłonnością do przyjmowania cudzej perspektywy (z empatią poznawczą; Hoffman, 2006) – ważnym elementem procesu empatyzowania. Dynamicznie rozwija się ponadto nurt badań nad empatyczną trafnością spostrzegania cudzych myśli i uczuć (Ickes, 2009).

Powstaje więc pytanie czy psychopatia wiąże się z deficytami empatii globalnie czy jedynie z określonymi jej wymiarami oraz czy psychopaci potrafią współodczuwać, czy są skłonni do przyjmowania cudzej perspektywy, a jeśli tak, to do jakich celów wykorzystują zdobytą w ten sposób wiedzę.

Psychopatia – w stronę wiedzy klinicznej czy społecznej

Pojęcie psychopatii, pomimo swojej długiej historii funkcjonowania w obszarze psychologii i psychiatrii, nadal stanowi konstrukt inspirujący wiele teorii i badań nad złożonością natury człowieka, przyczyniając się tym samym do poszukiwania odpowiedzi na fundamentalne pytanie o pojęcie normy i patologii. Tego rodzaju ludzie i popełniane przez nich zbrodnie przyciągają uwagę zarówno naukowców, jak i przeciętnego obywatela, albowiem ich zachowanie wydaje się być skutkiem poważnych zaburzeń psychicznych. Ale wokół nas funkcjonują też psychopaci wywierający na nas wpływ w życiu codziennym, którzy nie mordują i nie wyrządzają nam szkody. Dlatego też ukazanie szerokiego spektrum problemów, na jakie pozwala eksploracja problematyki psychopatii, przyczynia się do poszerzania obszarów analizy funkcjonowania psychopatów, nie ograniczając go wyłącznie do aspektu kryminologicznego czy sądowo-penitencjarnego. Wydaje się, że obecnie coraz częściej akcentowana jest kwestia skuteczności działania postrzegana poprzez pryzmat sukcesów, jakie potrafią oni osiągać, oraz odwaga w przekraczaniu różnych granic. Tym samym przełożenie akcentu z kwestii cech dezadaptacyjnych na adaptacyjne uczyniło z psychopatii synonim sukcesu, wiążący się z opisem najbardziej skutecznych polityków czy menedżerów (Lilienfeld i in. 2012). Bez względu jednak na to, czy popełniają przestępstwa czy też odnoszą sukcesy, posiadają zestaw cech, który czyni z nich niezwykle skutecznych w tym, co robią (Cleckley, 1950, Old-

ham, Morris, 1997, Hare, 2003, Babiak, Hare, 2009, Boddy, 2011 a,b). I tak, psychopaci opisywani są jako nieustraszeni poszukiwacze przygód, którzy przesuwali granice doświadczenia ludzkiego, przemierzając oceany czy bijąc różne rekordy, przy czym podejmowanie ryzyka otwiera im drogę do wolności, drogę społecznie akceptowaną, a nawet podziwianą jako zgodną ze stereotypem męskości. Ludzie tacy spierają się z własnym, wewnętrznym systemem wartości, uwielbiają wyzwania, wierzą, że człowiek potrafi dawać sobie radę sam, mają dar perswazji i wcale nie chcą wieść spokojnego życia (Oldham, Morris, Millon, Davis, 2005). Nic więc dziwnego, że wciąż poszukujemy tych cech, które okazałyby się gwarantem naszego sukcesu w życiu osobistym i społecznym, abyśmy mieli czar i urok osobisty, odwagę w realizacji celów, umiejętność oddziaływania na ludzi i przekonywania ich do swoich racji.

Należy podkreślić, że niewątpliwy wpływ na współczesne ugruntowanie w świecie nauki pojęcia psychopatii mieli Hervey Cleckley (1950) i Robert D. Hare (1991, 1996, 1998, 2003). Wyżej wymienieni autorzy wyznaczyli też trendy związane z definiowaniem psychopatii, przy czym o ile Cleckley ukazał całe spektrum możliwych zachowań osób psychopatycznych, o tyle Hare skupił się przede wszystkim na zachowaniach przestępczych, rozwijając nurt badań nad psychopatią kryminalną. Dużo później skierował się ku koncepcji psychopatii kojarzonej z synonimem sukcesu, czyli psychopatii korporacyjnej (Babiak, Hare, 2009, Babiak, 2007). Wskazane powyżej rozumienie i definiowanie psychopatii wpłynęło nie tylko na poszukiwanie zestawu cech opisujących funkcjonowanie poszczególnych osób, ale także na opisanie pewnych zjawisk w życiu społecznym, jak pokolenie P (Psychopaths) czy psychopatyzacja życia społecznego.

Cleckley (1950) na podstawie przeglądu wielu prac wyodrębnił i usystematyzował wykaz cech i właściwości psychopatycznych stanowiących pewien statystycznie uogólniony zbiór objawów występujących z różnym nasileniem i w różnych konfiguracjach. Na ich podstawie scharakteryzował on psychopatę jako osobę, która: 1) nie potrafi korzystać z uprzednich doświadczeń, 2) konsekwentnie powtarza zachowania, nawet wtedy, gdy jest się za nie karany, 3) nie umie tworzyć planów życiowych, 4) rzadko odczuwa lęk i na ogół nie wykazuje poczucia winy, 5) nie jest godna zaufania, 6) wykazuje nieadekwatną motywację, prowadzącą do antyspołecznych form zachowania, 7) nie przestrzega dyscypliny, 8) nie potrafi wyzbyć się doraźnych przyjemności, 9) ma ubogie stosunki uczuciowe z ludźmi, 10) prowadzi życie seksualne ubogie, powierzchowne, o słabej integracji uczuciowej z partnerem, 11) ma trudności z wchodzeniem w interakcje społeczne, 12) reaguje impulsywnie na różne sytuacje, nie biorąc pod uwagę konsekwencji swego zachowania, przy czym z reguły wie, jak się należy prawidłowo zachować, ale nie postępuje zgodnie z zasadami, 13) potrafi, jeśli chce, zrobić dobre wrażenie na innych i wzbudzić do siebie zaufanie, co umożliwia mu manipulowanie otoczeniem dla osiągnięcia własnych korzyści, 14) nawet przy małej ilości spożytego alkoholu może

impulsywnie reagować i przejawiać nadmierną fantazję i nieodpowiedzialność, 15) nie ma wyrzutów sumienia, 16) rzadko próbuje samobójstwa.

Koncepcja psychopatii Cleckleya (1950) przedstawiona w pracy *The Mask of sanity* miała i nadal ma znaczący wpływ na rozwój badań nad psychopatią. Po pierwsze, zwróciła uwagę, że psychopatia może występować zarówno u osób naruszających normy prawne, jak również u osób poprawnie funkcjonujących w społeczeństwie, czy wręcz odnoszących znaczące w nim sukcesy (np. naukowiec, dżentelmen czy businessman). Twierdził, że zarówno jedni, jak i drudzy posiadają te same właściwości w zakresie funkcjonowania emocjonalnego i interpersonalnego, przy czym psychopaci niekryminalni mają lepsze umiejętności sprawiania na innych dobrego wrażenia. Ponadto Cleckley wskazał, że przekraczanie norm prawnych nie jest istotnym kryterium diagnozy psychopatii, co niestety zostało pominięte przez kolejnych badaczy, przyczyniając się do koncentracji na nieprzystosowawczym sposobie ich funkcjonowania, doprowadzając do dominacji modelu tak zwanej psychopatii kryminalnej (Pastwa-Wojciechowska, 2004, Skeem i in., 2011). Dlatego też za centralny objaw psychopatii Cleckley uznał ogólne ubóstwo reakcji afektywnych, wprowadzając dla odzwierciedlenia tego stanu pojęcie „afazji semantycznej”, czyli zaburzenia, w którym rozdzielone są afektywne i semantyczne komponenty języka. Innymi słowy, pojęcie afazji semantycznej wyjaśniać miało brak umiejętności psychopatów do rozumienia i przetwarzania doświadczeń emocjonalnych, a tym samym do deficytów rozwoju sumienia i zdolności empatii. Mimo często wysokiej inteligencji psychopaci nie potrafią dostrzec subtelności stanów emocjonalnych innych osób ani doznawać ich w sposób taki, w jaki doświadczają osoby niepsychopatyczne.

Zdaniem Patricka (2007), pomimo iż konstrukt psychopatii w ujęciu Cleckleya stanowi jednolitą całość, wyodrębnione przez niego kryteria diagnostyczne można podzielić na trzy kategorie: 1) *Psychologiczne przystosowanie* – opisywane także jako „maska” psychopatii określa właściwości adaptacyjne związane głównie z umiejętnościami interpersonalnymi psychopatów i utrudniające diagnozę psychopatii jako zaburzenia w kontakcie z klinicystą, 2) *Behawioralne niedostosowanie społeczne* – odzwierciedla styl życia niezgodny z przyjętymi normami obyczajowymi, moralnymi i prawnymi, 3) *Zubożenie emocjonalne i nieumiejętność tworzenia więzi międzyludzkich* – zasadnicze dla psychopatii deficyty w reaktywności emocjonalnej. Zatem, jak widać, koncepcja Cleckleya w różnych aspektach stała się niezwykle inspirująca i poszerzająca wiedzę o psychopatii, ale także nadal wyznacza nowe kierunki badań.

Zgodnie z dwuczynnikową koncepcją psychopatii Roberta D. Hare’a (1991, 1996, 2003), opartą m.in. na weryfikacji empirycznej i klinicznej liście kryteriów diagnostycznych zaproponowanych przez Cleckleya – psychopata jest osobą „impulsywną, nieodpowiedzialną, hedonistyczną, «dwuwymiarową», której brak zdolności doświadczania normalnych, emocjonalnych składników interpersonalnego zachowania, tj.: poczucia winy,

Między empatią a psychopatią, czyli moralni nieskuteczni czy skuteczni niemoralni 109

wyrzutów sumienia, empatii oraz autentycznego uczuciowego nastawienia na dobro innych ludzi. Chociaż osoba taka jest często zdolna do mimicznego wyrażania normalnych emocji i do symulowania uczuć, to jednak społeczne i seksualne związki z innymi pozostają powierzchowne i eksploatacyjne. Sądy psychopaty są powierzchowne, a on sam wydaje się być niezdolny do odrzucania zaspokojenia swych chwilowych potrzeb bez względu na konsekwencje, jakie wynikają z tego dla niego i innych” (za: Pastwa-Wojciechowska, 2004, s. 32–33).

Operacyjne ujęcie psychopatii (Hare, 1991, 1996, 2003) umożliwia pomiar dwóch czynników, tj. Czynnika emocjonalno-interpersonalnego (czynnik 1) oraz behawioralnego (czynnik 2). I tak, *czynnik 1* opisuje konstelację cech psychopatii, które wielu klinicystów uważa za zasadnicze dla tego typu osobowości, tzn. cechy dotyczące interpersonalnego, uczuciowego (emocjonalnego) oraz werbalnego stylu funkcjonowania. Funkcjonowanie interpersonalne psychopatów charakteryzuje: łatwość wypowiedzania się, duża fluencja słowna, powierzchowny urok osobisty, czyli umiejętność manipulowania własnym wizerunkiem poprzez dopasowanie go do oczekiwań odbiorcy, umiejętność przedstawiania się w korzystnym świetle, wyolbrzymione poczucie własnej wartości, nieadekwatna wysoka samoocena, pewność siebie i brak lęku w kontaktach społecznych, przekonanie o własnej wyjątkowości, patologiczna kłamliwość, skłonność do dominacji w relacjach społecznych, w których inni traktowani są w sposób przedmiotowy, w sposób służący wyłącznie osiągnięciu własnych celów lub zaspokojeniu osobistych potrzeb psychopatów. Natomiast funkcjonowanie emocjonalne psychopatów charakteryzuje brak poczucia winy i wyrzutów sumienia, deficyty w rozwoju moralnym, płytkość, powierzchowność uczuciowości, niewielki zakres i intensywność doświadczanych emocji, zachowana zdolność do ekspresji i rozpoznawania emocji u innych osób, brak empatii, brak umiejętności przyjęcia perspektywy emocjonalnej innej osoby, brak odpowiedzialności za podjęte czyny. Z kolei *czynnik 2* opisuje zachowania wskazujące na impulsywność, brak stabilizacji i antyspołeczny styl życia połączony z tendencją do poszukiwania stymulacji. Czynniki te tworzą dwa subczynniki, czyli behawioralny (zwiększone zapotrzebowanie na stymulację, pasożytniczy styl życia, brak realistycznych, długoterminowych celów, impulsywność, nieodpowiedzialność) oraz antyspołeczny (słaba kontrola zachowania, występowanie trudności wychowawczych w dzieciństwie, przestępczość w okresie niepełnoletności, naruszenie warunków zwolnienia warunkowego, kryminalna wszechstronność).

Analizując szeroki wachlarz badań nad psychopatią dotyczący jej konceptualizacji i operacjonalizacji (Hart, Cox, Hare, 1995, Blackburn, 1996, 1998, 2006, Blackburn, Fawcett, 1996, Frick, Hare, 2001, Forth, Kosson, Hare, 2003, Lilienfeld, 1996, 1998, Lilienfeld, Andrews, 1996, Lilienfeld, Widows, 2005, Patrick, Fowles, Kruger, 2009), należy zauważyć, że możemy odwołać się do pewnych poziomów funkcjonowania psy-

chopatów, wyodrębnianych zgodnie z tradycją kliniczną, tj. poziomu emocjonalnego, poznawczego, interpersonalnego oraz behawioralnego. Niemniej jednak zaburzenia w sferze emocjonalnej oraz interpersonalnej zaliczane są do podstawowych deficytów funkcjonowania psychopatów. Zgodnie z koncepcją psychopatii Hare (2003) sfera emocjonalnego funkcjonowania psychopatów opisywana jest w kategoriach deficytów, co z jednej strony odzwierciedla dominującą w literaturze przedmiotu tendencję, z drugiej zaś wskazuje na jej słabość, albowiem badania procesów emocjonalnych u psychopatów odzwierciedlają ich selektywny charakter. Zanim zostaną opisane zaburzenia funkcjonowania emocjonalno-interpersonalnego psychopatów, warto odnieść się także do innych koncepcji psychopatii, ponieważ pozwolą nam one na większą integrację badań z tego zakresu.

I tak, Blackburn (1996, 1998, 2006, Blackburn, Fawcett, 1996) wprowadził do badań nad psychopatią nie tylko autorską definicję operacyjną psychopatii także poznawczo-interpersonalny model tego zaburzenia osobowości (Pastwa-Wojciechowska, 2004). Podobnie jak w PCL-R mamy tu doczynienia z wyodrębnieniem dwóch czynników głównych. Czynniki 1 *Impulsywność* – odzwierciedla uświadomianą i wyrażaną na poziomie behawioralnym wrogość, buntowniczość i agresywność. Czynniki 2 *Wycofanie* – odzwierciedla funkcjonowanie interpersonalne psychopatów poprzez dążenie bądź unikanie relacji interpersonalnych. Analizując sposób funkcjonowania w środowisku społecznym na wymiarze *ja-inni* Blackburn (1996b) wyodrębnił: 1) *psychopatów pierwotnych*, charakteryzujących się wysokim poziomem ekstrawersji i dominacji, agresywnością i impulsywnością, podejrzliwością, wcześniej odnotowanymi doświadczeniami związanymi z naruszaniem norm prawnych oraz brakiem lęku i samokrytycyzmu; 2) *psychopatów wtórnych*, których również charakteryzuje agresywność, impulsywność, podejrzliwość oraz zaburzenia zachowania, niemniej jednak wykazują oni lęk społeczny, wycofanie, niską samoocenę, ekstremalną podejrzliwość i uległość w relacjach z innymi. Blackburn, opierając się na koncepcji Leary'ego (1957) wyodrębnił dwa niezależne od siebie wymiary: dominacji–submisji oraz uległości–wrogości. Wymiary te, tworząc układ współrzędnych, dzielą płaszczyznę na cztery części: wroga dominacje, przyjazna dominacje, przyjazna submisje i wroga submisje. Blackburn (1996, 1998, 2006) w wyniku analizy doniesień badawczych nad problematyką psychopatii doszedł do wniosku, że pojęcie to jest najczęściej definiowane przez charakterystykę interpersonalną zawierającą takie zmienne, jak brak empatii, manipulowanie i eksploatacja innych, które jednocześnie można odnieść do wymiaru kontroli w kontaktach interpersonalnych, zaproponowanego przez Leary'ego. Krańcowe odcinki owego kontinuum obrazują pozycje skrajnej dominacji i skrajnej submisji, dlatego też Blackburn proponuje przyjąć, że psychopatia jako wymiar odpowiada kontinuum bezwzględny – uległy, co znajduje odzwierciedlenie zarówno w badaniach przeprowadzonych za pomocą PCL-R, jak i modelu Leary'ego (zachowanie agresywno-sadystyczne). Innymi słowy, wzorzec funkcjonowania interperso-

Między empatią a psychopatią, czyli moralni nieskuteczni czy skuteczni niemoralni 111

nalnego psychopatów zdaniem Blackburna (1996, 1998, 2006) jest konsekwencją posiadania specyficznych schematów poznawczych dotyczących siebie w odniesieniu do świata społecznego.

Model psychopatii Lilienfelda (1994, 1998, Lilienfeld, Andrews, 1996, Lilienfeld, Widows, 2005) został zoperacjonalizowany w postaci Kwestionariusza Osobowości Psychopatycznej (PPI/PPI-R). To, co odróżnia tę metodę od dwóch przedstawionych powyżej, to fakt, iż przeznaczona jest do badania populacji niekryminalnej, uwzględniając tym samym także adaptacyjne właściwości osobowości psychopatycznej, a ponadto żadna z pozycji wyżej wymienionego testu nie nawiązuje wprost do zachowań przestępczych czy antyspołecznych. Również tutaj możemy wyróżnić dwa czynniki – czynnik 1 (dominujący brak lęku) oraz czynnik 2 (antysocjalna impulsywność). Przeprowadzone analizy (Patrick i in., 2006, 2007, Neumann, Hare, Newman, 2008, Ross i in. 2009) wskazują na występowanie związku pomiędzy wysokimi wynikami w czynniku 1 a wskaźnikami przystosowania społecznego (np. poczuciem dobrostanu czy asertywności), jak również nieprzystosowania (np. wysoki poziom narcyzmu czy obniżonej empatii).

W ostatnich 20 latach możemy zaobserwować wzrost różnego rodzaju przeciwstawnych czy wręcz konkurencyjnych koncepcji psychopatii, skupiających się na różnych aspektach czy zagadnieniach. Zaowocowało to wypracowaniem podejścia integracyjnego jakim jest triarchiczny model psychopatii opracowany przez Patricka, Fowlesa i Kruegera (2009), który stanowi ramy interpretacyjne dla wielu danych uzyskiwanych za pomocą takich metod, jak PCL-R, PPI czy PPI-R. W modelu tym psychopatia opisywana jest jako konfiguracja trzech odrębnych konstruktów, czyli rozhamowania, zdecydowania oraz bezduszności. I tak, *rozhamowanie* odzwierciedla ogólną skłonność do impulsywności, trudności z samokontrolą, planowaniem i przewidywaniem konsekwencji swoich zachowań oraz brak umiejętności odraczania gratyfikacji. Z kolei *zdecydowanie* przejawia się w pewności siebie w sytuacjach społecznych, perswazyjności i dążeniu do dominacji, a także w odporności na stres, odwadze i poszukiwaniu wrażeń. Komponent ten jest utożsamiany z adaptacyjnymi wzorcami funkcjonowania, chociaż niektórzy autorzy wskazują na przejawy nieprzystosowania, takie jak nasilony narcyzm czy brak empatii (Miller, Watts, Jones, 2011). Jak dowodzą Berg, Lilienfeld, Sellbom (2017), zdecydowanie uważane jest za kluczową cechę klasycznej psychopatii, co jest zgodne z modelami interpersonalnymi psychopatii. Natomiast bezduszność odzwierciedla kryminalną, drapieżną stronę psychopatii łączoną z takimi cechami, jak: brak empatii, skłonność do okrucieństwa, agresywne, wrogie relacje nastawione na wykorzystywanie innych oraz poszukiwanie doznań, także w formie zachowań destrukcyjnych (Patrick, 2006, Patrick, Fowles, Krueger, 2009, Skeem i in., 2011).

Jak zatem można zauważyć, zaburzenia funkcjonowania emocjonalnego, ze szczególnym uwzględnieniem ich braku empatii, determinują sposób funkcjonowania indy-

widualnego, ale także społecznego psychopatów. Identyfikacja cech psychopatów przyczynia się do ich lepszego i trafniejszego diagnozowania, a tym samym oceny wpływu na życie społeczne. Już w latach 70. XX wieku Allan Harrington (1972) zwrócił uwagę na psychopatów, jako osoby szczególnie predysponowane do życia w rywalizacyjnie nastawionym społeczeństwie, nazywając ich nową rasą, którą nazwał pokoleniem P, czyli pokoleniem psychopatów (*psychopaths*). Tezę tę potwierdzają także rozważania Pinkera (2002), który akcentuje brak więzi społecznych, niewchodzenie w głębsze relacje interpersonalne oraz niezwracanie uwagi na konsekwencje własnych działań.

Innymi słowy, cechy występujące u osób z psychopatycznymi zaburzeniami osobowości są przejawem zaburzeń procesu socjalizacji i zdolności do regulacji zachowania, ukazując nie tylko zaburzenia funkcjonowania, ale także ich przystosowawcze znaczenie dla skuteczności działania.

Między przestępstwem a przywództwem, czyli od synonimu porażki po synonim sukcesu

Analizując zależności pomiędzy komponentami modelu triarchicznego psychopatii a operacyjnymi definicjami psychopatii, Venables i Patrick (2012) sugerują, że w praktyce mogą występować dwie różne koncepcje psychopatii o odmiennej tradycji i implikacjach klinicznych. Podejście takie wydaje się słuszne, albowiem jedne koncepcje opierają się na akcentowaniu cech nieadaptacyjnych, prowadzących do naruszania norm prawnych, podczas gdy inne mówią o skuteczności działania, gloryfikując wręcz niektóre z cech, pokazując ich znaczenie dla adaptacyjnych cech funkcjonowania. Millon i Davis (2005) zwracają uwagę, że osoby wykazujące antyspołeczne/psychopatyczne zaburzenia osobowości często są w rywalizacyjnie nastawionych społeczeństwach podziwiane za zdolność do bezwzględnego postępowania i naginania reguł do własnych potrzeb, co jest warunkiem odnoszenia sukcesów i przetrwania w świecie, w którym toczy się bezpardonowa walka. W związku z tym możemy wyróżnić dwa typy psychopatów – psychopatę przestępcę, czy też kryminalnego, oraz psychopatę odnoszącego sukces, czyli psychopatę korporacyjnego. Nadal jednak pozostaje otwarte pytanie o to, co łączy tak skrajne typy osób? Wydaje się, że wbrew pozorom mogą to być takie cechy, jak: odporność psychiczna, charyzma czy niezrażanie się porażkami.

Psychopata przestępca

Pojęcie psychopatii poprzez swoje związki z przestępczością niewątpliwie łączy się z pojęciem agresji i przemocy, a liczne badania empiryczne potwierdzają to przekonanie (Hare, 2003, 2006, Pastwa-Wojciechowska, 2004, 2008, 2013). Wynika to zapewne z samej struktury osobowości psychopatycznej, w którą wpisane są takie cechy, jak: płytkość uczuć, brak empatii, impulsywność, słaba kontrola zachowania oraz

potrzeba stymulacji. Psychopaci wydają się niezdolni do doświadczania emocji w takim samym stopniu i zakresie jak inni ludzie (Hare, 2003, 2006, Pastwa-Wojciechowska, 2004, 2008, 2015), a ich emocjonalne ubóstwo oddziałuje na sposób ich postrzegania, jako osób chłodnych i beznamiętnych. Dlatego też charakteryzuje się ich jako sprawców zimnych, wyrachowanych bez jakichkolwiek uczuć, niezdolnych do przejmowania się bólem i cierpieniem innych, aczkolwiek w sensie klinicznym i prawnym spełniających kryteria normy. Rzadko odczuwają zakłopotanie z powodu swoich prawnych, finansowych lub osobistych problemów, uważając je za tymczasowe komplikacje, wywołane brakiem szczęścia, nielojalnością przyjaciół lub niesprawiedliwym bądź nieudolnym systemem (Hare, 2003, 2006, Pastwa-Wojciechowska, 2004, 2013). Wiele osób wszelkie konflikty z prawem czy potyczki z instytucjami państwowymi uważa za niezwykle trudne, budzące w nich lęk czy wręcz dezorganizujące ich dotychczas uporządkowane życie. Ale nie psychopaci! Mają oni niezwykłą zdolność do usprawiedliwiania swojego zachowania oraz ignorowania odpowiedzialności za nie. Co ciekawe, uważamy to za siłę psychopatów, wręcz ich skuteczność w działaniu, ponieważ nie pozwalają emocjom przejąć kontroli nad zachowaniem, tylko – jak nam się wydaje – kontrolują sytuację.

W płaszczyźnie badań naukowych, jak również społecznej, trudno sobie wyobrazić, aby osoby posiadające taki zestaw cech nie weszły w konflikt z prawem. Z jednej strony wydaje się, że wszelkie badania w tym obszarze potwierdzają występowanie takich cech u psychopatów, jak: brak empatii, skłonność do agresji i przemocy, egocentryzm, potrzeba władzy i kontroli oraz skłonność do naruszania norm prawnych, z drugiej zaś wciąż poszukujemy mechanizmów wyjaśniających występowanie tych cech zarówno w obszarze czynników etiologicznych, jak i związanych z procesami rozwojowymi (Salekin, 2002, Pastwa-Wojciechowska, 2004, 2013, 2015, Hare, Newman, 2008, 2010, Babiak i in. 2012, Pastwa-Wojciechowska, Groth, 2016). Dokonując porównania brutalnych przestępstw oraz innych rodzajów czynów, wydaje się, że psychopatia posiada dużą moc predykcyjną w ich wyjaśnianiu. Szacuje się, że 62% populacji mężczyzn przebywających w więzieniu dokonało przestępstw z użyciem przemocy, przy czym aż 78% spośród nich stanowią psychopaci (Hart i in., 1988, Cornell i in, 1996). Jedno z badań wykazało, że ponad 50% oficerów policji zostało zabitych w trakcie służby przez psychopatów (Hare, 1998, 2003). Podkreśla się, że psychopatów cechuje szczególna skłonność do stosowania zachowań agresywnych w sposób instrumentalny, czyli jako narzędzie do osiągnięcia zamierzonych celów lub potrzeb, ale istnieją także dowody na to, że agresja psychopatów może być dla nich celem samym w sobie. Czerpanie satysfakcji z agresji i przemocy (zwłaszcza seksualnej) wydaje się być skorelowane ze skłonnością do poszukiwania wrażeń oraz sadyzmem (Pastwa-Wojciechowska, 2004, 2013, Groth, 2010, Pastwa-Wojciechowska, Groth, 2016). Zdaniem Zuckermana (1994) poszukiwanie wrażeń jest cechą, która odwołuje się do potrzeby różnorodności, doświadczania emocji,

różnych doświadczeń oraz chęci podejmowania fizycznego i społecznego ryzyka, przez co cecha ta traktowana jest jako predyktor zachowań przestępczych. Z badań przeprowadzonych przez Portera i wsp. (2000, 2009) wynika, że psychopatyczni sprawcy mają tendencję do nieróżnicowania ofiar w sytuacji, gdy doświadczają podatności na nudę (znudzenia) lub gdy jest sprzyjająca do popełnienia przestępstwa sytuacja. Psychopatyczni przestępcy seksualni są w większym stopniu motywowani do popełnienia przestępstwa poszukiwaniem wrażeń niż pobudzeniem seksualnym (Porter i wsp., 2003c, 2009). Pomimo to, szczególnie duży odsetek psychopatów obserwuje się w grupie przestępców seksualnych, zwłaszcza zabójców seryjnych, stąd też Porter i wsp., (2001, 2002a,b, 2003a,b) stworzyli koncepcję seksualnego psychopaty, w której opisali unikalny wzorzec zachowań seksualnych psychopatów, motywacji tych zachowań oraz poziom ich bezwzględności. Co ciekawe, u psychopatów występuje bardzo mały spadek wraz z wiekiem ich skłonności do przemocy, w tym przemocy seksualnej. Psychopaci są niezwykle skuteczni w zdobywaniu zaufania osób płci przeciwnej, zwłaszcza tych, które mają nieodpartą potrzebę opiekowania się kimś lub widzą w sobie jakieś niedoskonałości (Isenberg, 1991). Opisując psychopatyczny cykl wykorzystania emocjonalnego, wyróżnić można następujące etapy: 1) manipulacja ofiarą, 2) ofiara czuje się szczególna i wyjątkowa, doświadcza intensywnych uczuć miłości, zaufania, pożądania, 3) u psychopaty rośnie znudzenie i uraza, 4) ofiara reaguje, próbuje utrzymać zainteresowanie swoją osobą i jest zdolna sprostać jego oczekiwaniom, 5) psychopata używa reakcji ofiary, aby pokazać innym jej „szaleństwo” i zyskać sympatię otoczenia, 6) ofiara „płaci” zaburzeniami funkcjonowania zdrowotnego, często utrzymując więź emocjonalną z psychopatą (Forouzan, Cooke, 2005, Savard i in. 2015).

Pomimo wydawałoby się zgodnych wyników badań w tym obszarze pojęcie psychopatii nadal uważane jest za najważniejszy konstrukt w badaniach sądowych XXI wieku. Wydaje się, że jest to związane z zaakcentowaną wcześniej tendencją do poszukiwania mechanizmów wyjaśniających zachowania psychopatów związane z naruszaniem norm prawnych.

Psychopata korporacyjny

Uwagę na niekryminalny aspekt funkcjonowania psychopatów zwrócił H. Cleckley (1950), niestety ten sposób analizy psychopatii był przez długi czas pomijany i dopiero przypomniany przez takich badaczy, jak: Babiak (2000), Boddy (2011 a,b) czy Hare (2006, 2009). Badania te zapoczątkowały analizę powstawania i utrzymywania się w organizacji zachowań kontrproduktywnych, ale także skuteczności działania psychopatów (Pastwa-Wojciechowska, 2016, Babiak, 2007, Groth, 2010). Natomiast J. Blair (2001, 2007, 2008) wskazał, iż w środowisku korporacyjnym cechy psychopatyczne nabierają zupełnie innego znaczenia, uznawane są bowiem za cechy skutecznego lidera. Zatem, co decyduje o diametralnie odmiennym spojrzeniu na psychopatów w tej grupie osób?

Między empatią a psychopatią, czyli moralni nieskuteczni czy skuteczni niemoralni 115

Ponadprzeciętną zdolność psychopatów do ukrywania swojej prawdziwej natury tłumaczy umiejętność szybkiej i trafnej oceny ludzi poprzez rozpoznawanie ich motywów, potrzeb, słabych i czułych punktów, skłonności itp. Psychopaci dla osiągnięcia konkretnych korzyści potrafią markować przeżywanie uczuć prospołecznych, niemniej jednak Cleckley (1950) podkreśla, że jest to werbalne okazywanie uczuć, a nie ich rzeczywiste przeżywanie. Z drugiej strony należy jednak zauważyć, że aby coś markować, to należy wiedzieć, czego to ma dotyczyć, a więc, aby udawać emocje, trzeba ich doświadczyć. Zatem, być może odwołując się do poznawczo-motywacyjno-relacyjnej teorii emocji Lazarusa, w przypadku psychopatów należy zwrócić uwagę na fakt, że przeżywane emocje zależą od tego, jaki związek ma określona sytuacja z celami realizowanymi przez daną osobę, oraz od tego, czy ułatwia ona ich osiągnięcie, czy też w tym przeszkadza (Pervin, 2002). Okazuje się, że psychopaci mają niezwykłą umiejętność wyłączenia konkurencyjnych motywów. Innymi słowy, potrafią skupić się całkowicie na celu i kontrolować swój lęk, przez co następuje wzrost uwagi i silniejsze tłumienie informacji niezwiązanych z zadaniem (Brandes, Bienvenu, 2006, Koenigs, 2012). Z kolei koncepcja wyjaśniania emocji u psychopatów zakłada, że w toku socjalizacji nauczyli się oni doznawać i koncentrować na emocjach związanych z zaspokajaniem ich potrzeb z pominięciem potrzeb innych (Hare, 2006, (Blair, Mitchell, 2009, Glenn, Raine, Schug, 2009). Psychopaci potrafią wczuć się w stany emocjonalne innych ludzi wtedy, kiedy uważają, że takie zachowanie będzie wskazane dla zaspokojenia realizacji ich celów, w związku z tym często doświadczają emocji, które ulokowane są na dychotomicznym wymiarze przyjemność – przykrość. Maruszewski i Ścigała (1998), udzielając odpowiedzi na pytanie, skąd ludzie czerpią wiedzę o emocjach, sugerują, że wiedza ta pochodzi z treningu socjalizacyjnego, co pozwala na definiowanie emocji poprzez kontekst społeczny, na który m.in. składają się normy emocjonalne. Normy te określają, jakiego rodzaju emocje powinny pojawić się w określonych sytuacjach społecznych. Dlatego też wydaje się, że pojęcie inteligencji emocjonalnej mogłoby przybliżyć zrozumienie funkcjonowania emocjonalnego u psychopatów, albowiem łączy ono w sobie zarówno rozwój emocji w życiu osobniczym, wpływ emocji na procesy poznawcze, jak i ich regulację.

R.D. Hare (1993, 2006, Babiak, Hare, 2009), jako wspólne cechy dla psychopatów odnoszących sukces i psychopatów korporacyjnych wymienia: szybkie myślenie, urok osobisty i charyzmę, pewność siebie, często postrzegani są jako osoby atrakcyjne, opanowani w sytuacjach społecznych, zachowują spokój w sytuacjach presji, nie zrażają się możliwością wpadki oraz są bezwzględni. Pogląd ten podziela również C.R. Body (2011 a,b), który uważa, że brak sumienia występujący u psychopatów czyni ich bezlitosnymi, natomiast urok osobisty oraz społeczne i polityczne umiejętności zapewniają im osiągnięcie kolejnych szczebli w hierarchii organizacji. Babiak i Hare (2009) zauważyli, że

wiele organizacji stanowi wymarzony obszar działania dla psychopatów, którzy dzięki posiadanym cechom osobistym i umiejętnościom społecznym mają możliwość uzyskania władzy, kontroli, statusu i majątku. Spostrzeżenia te znalazły potwierdzenie w wielu badaniach (Gao, Raine, Phil, 2010). I tak, Board, Fritzon (2005) wykazali, że poziom emocjonalnych komponentów psychopatii w grupie wysokiej kadry menedżerskiej jest wyższy niż w grupie pacjentów psychiatrycznych i sądowych. Z kolei Babiak, Hare (2006) zdiagnozowali 200 profili wskazujących na wysoki poziom psychopatii, z czego 3,5% pasowało do profilu psychopatii. Babiak, Neumann (2010) zauważyli, że występuje wyższy poziom psychopatii wśród korporacyjnych psychopatów niż wśród członków społeczeństwa. Dlatego też ich zdaniem psychopatię należy łączyć ze stylem funkcjonowania, a nie z jej występowaniem. Bardzo interesujące są też badania Body'ego (2011a, b) dotyczące prognozy częstości występowania psychopatów korporacyjnych w organizacji. I tak, wśród kadry wyższego szczebla psychopaci stanowią ok. 3,5%, kadry średniego szczebla 2–3%, natomiast w kadrze niższego szczebla stanowią 1%. Przyjmuje się, że doświadczenia związane z korporacyjnymi psychopatami uzależnione są od miejsca zajmowanego w organizacji i kształtują się w następujący sposób: młodszy szczebel pracowników 14,8% a szczebel menedżerski 24,2%. Co ciekawe, wzrasta również liczba osób, które deklarują spotkanie z psychopatą korporacyjnym w powiązaniu z okresem pracy. Oznacza to, że im dłuższy okres pracy, tym większe prawdopodobieństwo spotkania z taką osobą.

Powyższe doniesienia z literatury przedmiotu wskazują, że ta napotkana, psychopatyczna osoba będzie skłonna okazać nam pewne emocje w określonych okolicznościach. Czy jednak taką osobą możemy określić jako empatyczną?

Empatyczne ubóstwo psychopatów?

Liczne doniesienia z literatury przedmiotu wskazują na występowanie ujemnych powiązań pomiędzy empatią a psychopatią (Pastwa-Wojciechowska, 2013). Dogłębna analiza przeprowadzonych w tym obszarze badań prowadzi jednak do wniosku, że powiązania te cechuje wysoka złożoność, wynikająca z wielowymiarowych koncepcji zarówno psychopatii, jak i empatii. Hipoteza deficytów empatii (*deficient empathy hypothesis*; por. Brook i Kosson, 2013) głosi, że emocjonalna nieresponsywność i zaburzenia w rozróżnianiu cudzych emocji oraz w zakresie fizjologicznej odpowiedzi na oznaki cudzego dystresu u psychopatów prowadzą do niższej empatii emocjonalnej, a w konsekwencji – poznawczej. Badania potwierdzają, że interpersonalno-afektywne cechy psychopatii (pierwotna psychopatia) są ujemnie skorelowane z empatią emocjonalną, w tym z tendencją do współodczuwania z innymi – empatyczną troską (m.in. Seara-Cardoso, Neumann, Roiser, McCrory i Viding, 2012; Seara-Cardoso, Dolberga, Neumann, Roiser i Viding, 2013; Takamatsu i Takai, 2017). Bird i Viding (2014) postulują, że charakte-

ryzujące psychopatów deficyty w doświadczaniu emocji negatywnych, a zwłaszcza lęku i smutku, prowadzą do braku umiejętności w rozpoznawaniu oznak takich emocji u innych, a finalnie do niereagowania dystresem w obliczu obserwacji tychże cudzych emocji. Jak sugerują autorzy, psychopaci nie łączą określonych sygnałów z doświadczaniem emocji negatywnych, a zatem zaobserwowanie któregoś z takich sygnałów u innych nie spowoduje określonego, emocjonalnego współprzeżywania.

Ograniczone możliwości rozpoznawania emocjonalnej ekspresji w mimice twarzy czy tonie głosu mają już dzieci zachowujące się antyspołecznie (Soderstrom, 2003). Psychopaci przejawiają obniżone zdolności do rozpoznawania złożonych emocji w codziennych sytuacjach społecznych, które w naturalny sposób cechuje wysoka dynamika (Brook i Kosson, 2013). A zatem emocjonalne deficyty w zakresie empatii zorientowanej na poprawę cudzego dobrostanu są charakterystyczne dla osób psychopatycznych. Badacze zwracają uwagę, że to dzięki wspomnianym deficytom psychopaci sprawnie manipulują innymi ludźmi, co wiąże się z mniejszym poczuciem winy i słabszym lękiem przed karą (Coyne i Thomas, 2008).

Powyższe konkluzje pozostają zbieżne z tezami dotyczącymi ciemnej triady osobowości (Paulhus i Williams, 2002; Pilch, 2014), która jako model łączona jest z deficytami empatii, a więc i z antyspołecznością (Każmierczak, Pastwa-Wojciechowska i Błażek, 2013). Badania nad ciemną triadą najczęściej wskazują zwłaszcza na niższą, empatyczną tendencję do okazywania innym współczucia i troski czy ogólniej, niższą empatię emocjonalną jako na ujemny korelat psychopatii (Ali, Amorim i Chamorro-Premuzic, 2009; Jonason i Kroll, 2015; Łowicki i Zajenkowski, 2017; Wai i Tiliopoulos, 2012).

Warto ponadto zastanowić się nad odmiennością doświadczania emocji przez psychopatów w sytuacji obserwacji cudzych stanów emocjonalnych, obok wielokrotnie potwierdzanych i wspomnianych powyżej deficytów w dostrzeganiu i doświadczaniu reakcji lękowych i smutku (Pastwa-Wojciechowska, 2013). Brook i Kosson (2013) potwierdzili wcześniejsze tezy Cleckleya (1950) o tym, że psychopaci cechują się nie tylko mniejszą umiejętnością dostrzegania cudzych emocji, ale przejawiają również trudności w rozróżnianiu pomiędzy obserwowanymi emocjami. Emocjonalne reakcje osób o wyższych wskaźnikach psychopatii są często nieadekwatne do obserwowanych cudzych przeżyć. I tak, Seara-Cardoso i współpracownicy (2012) stwierdzili w swoich badaniach na grupie mężczyzn występowanie słabszych empatycznych, pozytywnych reakcji emocjonalnych w odpowiedzi na sytuacje doświadczania pozytywnych emocji przez innych ludzi. Wyższe wskaźniki w czynniku pierwszym psychopatii wiązały się również z mniejszą tendencją do doświadczania wstydu w sytuacjach go wzbudzających (Mullins-Nelson, Salekin i Leistico, 2006). Ali i współpracownicy (2009) wykazali z kolei, że wyższe wyniki w interpersonalno-afektywnym czynniku psychopatii sprzyjają doświadczaniu emocji pozytywnych w sytuacji obserwowania cudzych negatywnych emocji, co może

potwierdzać brak negatywnego pobudzenia w obliczu występowania bodźców na ogół budzących stres. Brak negatywnego pobudzenia może jednak ułatwiać funkcjonowanie osób o psychopatycznych tendencjach w określonych sytuacjach trudnych z perspektywy moralnej.

Osoby o tendencjach psychopatycznych w odmienny sposób podejmują decyzje dotyczące złożonych sytuacji społecznych, a standardowo oparte na emocjach. Pastwa-Wojciechowska (2004, 2013) wykazała, że osoby z psychopatycznymi zaburzeniami osobowości wykorzystują umiejętność wczuwania się w emocje innych do własnych, egoistycznych celów. Badania wskazują na większą łatwość podejmowania złożonych i kontrowersyjnych decyzji o charakterze moralnym (poświęcenie jednostki dla dobra ogółu) wśród osób o wyższym wskaźniku psychopatii interpersonalno-afektywnej (Seara-Cardoso i in., 2012; Seara-Cardoso i in., 2013; Takamatsu i Takai, 2017). Takamatsu i Takai (2017) wykazali mianowicie, że wyższy wskaźnik psychopatii interpersonalno-afektywnej sprzyja szybszemu podejmowaniu tego typu decyzji właśnie dzięki problemom w identyfikowaniu emocji i niższej empatycznej trosce. Osoby te nie współprzeżywają cudzego cierpienia. Można w tym przypadku mówić o emocjonalnym zdystansowaniu i wzmożonej kontroli poznawczej (Seara-Cardoso i in., 2013), czy też o zaburzonych procesach samokontroli i samoregulacji (Pastwa-Wojciechowska, 2008).

W świetle powyżej przytoczonych danych z literatury przedmiotu należy zadać pytanie o empatię poznawczą u osób o wyższym poziomie psychopatii. Choć w niektórych badaniach stwierdzane są ujemne korelacje pomiędzy psychopatią a skłonnością do przyjmowania cudzej perspektywy (m.in. Mullins-Nelson i in., 2006; Pardini, Lochman i Frick, 2003), to badacze skłaniają się ku konkluzji, że empatia poznawcza nie jest w znaczącym stopniu zaburzona wśród osób o tendencjach psychopatycznych. Warto jednak podkreślić, że wyższe wskaźniki psychopatii utrudniają empatyczną trafność spostrzegania cudzych emocji, co wiąże się z zaburzonym stylem funkcjonowania społecznego (Brook i Kosson, 2013). Skoro jednak osoby psychopatyczne potrafią sprawnie manipulować innymi, to posiadają nienaruszone umiejętności z obszaru tych, wyróżnianych w ramach teorii umysłu – potrafią poprawnie nazwać emocje i stworzyć wyobrażenie ich doświadczenia przez innych ludzi, ale nie doświadczają wspomnianego powyżej pobudzenia odpowiedniego dla poszczególnych reakcji emocjonalnych (Bird i Viding, 2014). W konsekwencji brak deficytów w tym obszarze może na przykład pozwalać na kontynuację przestępczego stylu funkcjonowania wśród kryminalistów (Dolan i Fullam, 2004).

Analizując doniesienia z literatury przedmiotu, można również zastanowić się nad tym, czy psychopatia i empatia muszą się wykluczać? Czy w pewnych okolicznościach osoba przejawiająca tendencje psychopatyczne może być empatyczna? Zgodnie z hipotezą o adaptacyjnym znaczeniu nieklinicznej psychopatii (Mihailides, Galligan, Bates,

2017 a, b) służy ona rozpoznawaniu otoczenia w celu identyfikacji potencjalnych zagrożeń. Jest to ujęcie postulujące dyspozycyjną i sytuacyjną naturę psychopatii (cecha – stan). Reakcje ze spektrum zaburzeń psychopatycznych mogą zatem być kierowane na określone osoby czy przejawiane w określonym kontekście i nie muszą oznaczać braku empatii przejawianej poza tym kontekstem lub w stosunku do innych osób. W związku z tym psychopatyczne postrzeganie pewnych zagrażających okoliczności i osób (np. konfliktów społecznych czy w obszarze emocjonalnym) nie wyklucza obdarzania empatią innych ludzi, którzy takich negatywnych reakcji nie wzbudzają. W konsekwencji psychopatia i empatia mogą ze sobą współwystępować, choć odnosić się do odmiennych obszarów funkcjonowania jednostki w relacjach społecznych. Powyższe tezy można odnieść również do badań na grupach klinicznych, przestępczych. Pozwalają one bowiem w pewnym stopniu wyjaśnić pojawiające się empatyczne reakcje wśród przestępców (np. sprawców przestępstw seksualnych) skierowane do osób innych niż ofiara, której empatią nie obdarzają (Marshall, Marshall, Serran i O'Brien, 2009; Pastwa-Wojciechowska, 2013).

Należy wreszcie podkreślić, że empatia stanowi często jeden z filarów terapii przestępców lub osób stosujących przemoc. Marshall i współpracownicy (2009) postulują, że terapia przestępców seksualnych powinna ujmować rozwijanie empatii wobec ofiar. Przyjmowanie perspektywy ofiary, trafne spostrzeganie wyrządzonej krzywdy, współodczuwanie i współczucie mogą się pojawić w procesie terapeutycznym u osób o adekwatnej samoocenie i zdolnych do odczuwania winy oraz do podjęcia działań naprawczych. Badacze wnioskują, że dzięki wzmocnieniu samooceny, pokonywaniu niekształceń poznawczych i rozwijaniu empatii wobec ofiary w terapii zmniejsza się ryzyko recydywy. Warto ponadto zwrócić uwagę na koncepcję R. Blaira (1995, 2001), czyli model Mechanizmu Hamowania Przemocy (VIM – *Violence Inhibition Mechanism*). Zgodnie z tym modelem kontrola zachowań agresywnych odbywa się poprzez wzbudzenie empatii. Innymi słowy, VIM ukazuje funkcjonowanie dwóch powiązanych ze sobą poziomów: emocjonalnego, związanego z rozpoznawaniem u innych tych sygnałów emocjonalnych, które wywołują empatię, oraz poznawczego, w który wpisane są reprezentacje i schematy poznawcze doznawania krzywdy, cierpienia i bólu oraz skrypty dotyczące sposobu zachowania w takiej sytuacji.

Między aleksytymią a empatią, czyli emocjonalny i interpersonalny poziom funkcjonowania psychopatów

W literaturze przedmiotu, jak wspomiano powyżej, znajdujemy liczne analizy teoretyczne i badania empiryczne opisujące emocjonalny poziom funkcjonowania psychopatów, wskazując na specyficzne deficyty emocjonalne, takie jak: brak empatii, niski poziom lęku czy też skłonność do impulsywnych i agresywnych działań (Pastwa-Wojcie-

chowska, 2004, 2013). Jak już wcześniej zaznaczono, możemy zaobserwować ewolucję poglądów na temat deficytów emocjonalnych psychopatów – od traktowania ich jako uogólnionych i trwałych do przypisywania im selektywnego, ograniczonego charakteru oraz współwystępowania z mechanizmami kompensacyjnymi. Analizując zachowanie osób psychopatycznych, pierwotnie skupiono się na całościowym zaburzeniu empatii, dlatego też uznano, iż pomocnym w wyjaśnianiu zachowania psychopatów pojęciem będzie aleksytymia (analfabetyzm emocjonalny). Interesujące stanowisko wyjaśniania regulacji emocji w kontekście zachowań z użyciem przemocy u psychopatów i aleksytymików zaproponowali D. Dawda, D. Pescitelli i S. Hart (1998, 2000), dzieląc emocje na dwie grupy. Pierwszą grupę stanowią emocje powstrzymujące skłonność do przemocy, takie jak: poczucie winy, wyrzuty sumienia czy wstyd oraz zdolność do empatii. Zadaniem tych emocji jest wywołanie nieprzyjemnych wewnętrznych stanów w wyniku przekroczenia norm społecznych. Z kolei takie emocje, jak: złość, frustracja czy gniew wzmagają zachowania agresywne oraz ograniczają lub wręcz znoszą poznawczą zdolność do regulacji zachowania przez „Ja”, prowadząc do impulsywnych zachowań z użyciem przemocy w warunkach stresu czy też prowokacji. Autorzy uważają, że zarówno aleksytymia, jak i psychopatia wiążą się z impulsywnością i przemocą, przez co oba te pojęcia mogą być pomocne w wyjaśnianiu sposobu regulacji emocji, a ponadto zależność ta, ich zdaniem, odnosi się do populacji przestępców, jak i nieprzestępców (Louth, Hare, Linden, 1988; Forth i in., 1996; Dawda i in., 1998, 2000). Innymi słowy, aleksytymia i psychopatia łączą się z deficytem regulacji emocji, jednakże istota tego deficytu jest różna (Pastwa-Wojciechowska, 2004). Wyniki licznych badań wskazują, że psychopatia łączy się z deficytem doświadczania emocji, które powstrzymywałyby użycie przemocy, takich jak poczucie winy, wyrzuty sumienia, wstyd, odpowiedzialność, empatia, (Patterson, Newman, 1993, Patrick, 1994, Blair i in., 1995, 1997, Lykken, 1995, Louth, Hare, Linden, 1998), podczas gdy w aleksytymii obserwuje się wzmożone występowanie emocji współwystępujących z przemocą, takich jak złość, gniew czy wrogość (Shore, 1994, Berenbaum, Irvin, 1996, Dawda i in., 1998, 2000; Grann, 1998).

Podsumowanie

Pojęcie psychopatii –jak się okazuje – zarówno inicjuje wiele nurtów badań, jak i wymaga wykorzystania dorobku naukowego z różnych dziedzin nauki. Wyjaśnienie złożoności jego kształtowania, jak i złożoności funkcjonowania wymaga bardziej całościowego spojrzenia na różne mechanizmy leżące u podstaw tego zaburzenia psychicznego. Stąd też nieustający wzrost liczby badań może tworzyć wrażenie chaosu i odrębności podejść, a jednocześnie wskazuje na konieczność podjęcia próby opracowania bardziej uniwersalnych modeli.

Z pewnością nie można postulować, że psychopatia i empatia to pojęcia wzajemnie się wykluczające, stanowiące swoje bezpośrednie zaprzeczenie. Psychopaci są zdolni

i skłonni do tego, aby w określonym kontekście sytuacyjnym i z uwagi na własne doświadczenia przejawiać reakcje o charakterze emocjonalno-poznawczym czy zachowania wchodzące w obszar empatii. Problemem jest jednak zrozumienie cudzych emocji, które typowo stają się podłożem do zachowań o wysokim znaczeniu moralnym. Pojawiające się kontekstowo przyjmowanie cudzej perspektywy staje się u psychopatów narzędziem manipulacji i budowania własnego wizerunku. Choć więc psychopaci mogą być uznani za sprawnych społecznie, to ta sprawność nie ma wiele wspólnego z wieloaspektowo rozumianą empatią, łączoną z wysokimi standardami etycznymi w zachowaniu.

Warto jednak zwrócić uwagę na tezy o adaptacyjnym znaczeniu psychopatii. Oczekiwania społeczne w kulturze Zachodu łączą cechy zbliżone do tych definicyjnie określających psychopatię ze stereotypem męskości, a zatem z cechami i zachowaniami pożądanymi w pewnym kontekście kulturowym. Podczas gdy empatia wpisuje się stereotypowo w kobiecość i przez psychologów wiązana jest z psychiczną kobiecością. Ponadto w ostatnich latach badacze zwracają uwagę na indywidualizm wśród młodych ludzi wiązany ze spadkiem troski o innych. *Pokolenie Ja* (Twenge, 2006) ma charakteryzować wzrost poziomu narcyzmu, wzrost poziomu samooceny, zwrot ku wartościom instrumentalnym, materialistycznym, wzrost poziomu indywidualizmu, wzrost psychopatyzacji, spadek empatii, tj. empatycznej troski i przyjmowania cudzej perspektywy, spadek troski o innych, spadek zainteresowania życiem społeczno-politycznym. Takie postulaty przywołują pojęcia sprawczości i wspólnotowości, nawiązując również do koncepcji psychopatii i empatii. Czy człowiek sukcesu powinien więc umiejętnie żonglować zachowaniami przypominającymi reakcje psychopatów i reakcje empatyczne? Psychopata korporacyjny z pewnością odpowiedziałby twierdząco.

Bibliografia

- Ali F., Amorim I.S., Chamorro-Premuzic T. (2009). *Empathy deficits and trait emotional intelligence in psychopathy and Machiavellianism*. *Personality and Individual Differences* 47(7), 758–762.
- Babiak P. (2000). *Psychopathic manipulation at work*. [W:] C.B. Gocano (red.), *The Clinical and Forensic Assessment of Psychopathy: A Practitioner's Guide* (287–311). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Babiak P., Hare R.D. (2006/2009). *Snakes in Suits: When Psychopaths Go to Work/Wężę w garniturach. Gdy psychopaci idą do pracy*. Poznań, Wydawnictwo jeżeli p to q.
- Babiak P., Neumann G.S., Hare R.D. (2010). *Corporate psychopathy: talking and walk*. *Behavioral Science and the Law* 28 (2), 174–198.
- Babiak P., Folino J., Hancock J. et al. (2012). *Psychopathy: An important forensic concept for the 21st century*. *FBI Law Enforcement Bulletin*, July, 3–8.
- Batson C.D. (1991). *The altruism question: toward a social – psychological answer*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

- Batson C.D. (2009). *These things called empathy: Eight related but distinct phenomena*. [W:] J. Decety, W. Ickes (red.), *The Social Neuroscience of Empathy* (s. 16–31). Cambridge, MA: MIT Press.
- Berg J.M., Lilienfeld S.O., Sellbom M. (2017). *The role of boldness in psychopathy: A study of academic and clinical perceptions*. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment* 8(4), 319–328.
- Bird G., Viding E. (2014). *The self to other model of empathy: providing a new framework for understanding empathy impairments in psychopathy, autism, and alexithymia*. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews* 47, 520–532.
- Blackburn R. (1996). *Replicated personality disorder clusters among mentally disordered offenders and their relation to dimensions of personality*. *Journal of Personality Disorders* 10, 68–81.
- Blackburn R. (1998). *Psychopathy and personality disorder: Implications of interpersonal theory*. [W:] D.J. Cooke, A.E. Forth, R.D. Hare (red.), *Psychopathy: Theory, research, and implications for society* (269–301). Dordrecht, Netherlands: Kluwer.
- Blackburn R. (2006). *Other theoretical models of psychopathy*. [W:] C.J. Patrick (red.), *Handbook of psychopathy* (35–57). New York, NY: Guilford Press.
- Blackburn R., Fawcett D.J. (1996). *Manual for Antisocial Personality Questionnaire (APQ)*, not published manuscript, University of Liverpool.
- Blaire R. (1995). *A cognitive developmental approach to morality, investigating the psychopath*. *Cognition* 57, 1–29.
- Blair R.J. (2001). *Neuro-cognitive models of aggression, the antisocial personality disorders and psychopathy*. *Journal of Neurosurgery and Psychiatry* 71, 727–731.
- Blair R.J. (2007). *The amygdala and ventromedial prefrontal cortex in morality and psychopathy*. *Trends of Cognitive Sciences* 11, 387–392.
- Blair R.J. (2008). *The amygdala and ventromedial prefrontal cortex: functional contributions and dysfunction in psychopathy*. *Philosophical Transactions of Royal Society of London. Series B, Biological Science* 363, 2557–2565.
- Blair R.J.R., Mitchell D.V.G. (2009). *Psychopathy, attention and emotion*. *Psychological Medicine* 39, 543–555.
- Bloom P. (2017). *Przeciw empatii. Argumenty za racjonalnym współczuciem*. Warszawa: Wyd. Charaktery.
- Boddy C.R. (2011a). *Corporate Psychopaths. Organisational Destroyers*. New York, Pelgrave McMillan.
- Boddy C.R. (2011b). *The Corporate Psychopaths Theory of the Global Financial Crisis*. *Journal of Business Ethics* 102, 255–259.
- Brandes M., Bienvenu O.J. (2006). *Personality and anxiety disorders*. *Current Psychiatry Report* 8, 263–269.
- Brook M., Kosson D.S. (2013). *Impaired cognitive empathy in criminal psychopathy: Evidence from a laboratory measure of empathic accuracy*. *Journal of Abnormal Psychology* 122(1), 156.
- Cleckley H. (1950). *The mask of sanity*. St. Louise, Mosby.
- Cornell D.G. et al. (1996). *Psychopathy in Instrumental and Reactive Violent Offenders*. *Journal of Consulting & Clinical Psychology* 64, 783, 785.
- Coyne S.M., Thomas T.J. (2008). *Psychopathy, aggression, and cheating behavior: A test of the Cheater–Hawk hypothesis*. *Personality and Individual Differences* 44(5), 1105–1115.

Między empatią a psychopatią, czyli moralni nieskuteczni czy skuteczni niemoralni 123

- Davis M.H. (2006). Empathy. [W:] J.E. Stets, J.H. Turner (red.), *Handbook of the Sociology of Emotions* (s. 443–466). New York: Springer.
- Dawda D., Pescitelli D., Hart S. (1998), *Psychopathy and alexithymia in understanding and prediction of violent offending*, referat na Eighth European Conference on Psychology and Law, Kraków, 2–5. 09. 1998.
- Dawda D., Pescitelli D., Hart S. (2000), *Psychopathy and Alexithymia in the Understanding and Prediction of Violent Offending*, in: A. Czeredreka, T. Jaskiewicz-Obydzinska, J. Wójcikiewicz (red.), *Forensic Psychology and Law. Traditional Questions and New Ideas*, Kraków, Institute of Forensic Research Publishers, 81–87.
- Dolan M., Fullam R. (2004). *Theory of mind and mentalizing ability in antisocial personality disorders with and without psychopathy*. *Psychological Medicine* 34, 1093–1102. doi: 10.1017/S0033291704002028
- Eisenberg N., Fabes R.A. (1992). *Emotion, regulation, and the development of social competence*. [W:] M.S. Clark (red.), *Review of Personality and Social Psychology: Emotion and Social Behavior* (t. 14, s. 119–150). Newbury Park, CA: Sage.
- Eliasz H. (1980). *O sposobach rozumienia pojęcia „empatia”*. *Przegląd Psychologiczny* XXIII, 3, 469–483.
- Forth A.E., Kosson D.S., Hare R.D. (2003). *The Psychopathy Checklist: Youth Version*. Toronto, Ontario, Canada: Multi-Health Systems.
- Frick P.J., Hare R.D. (2001). *The antisocial process screening device (APSD)*. Toronto, Ontario, Canada: Multi-Health Systems.
- Forouzan E., Cooke D.J. (2005). *Figuring out la femme fatale: Conceptual and assessment issues concernig psychopathy in females*. *Behavioral Sciences and the Law* 23, 765–778.
- Gao Y., Raine A., Phil D.D. (2010). *Successful and psychopaths: A neurobiological model*. *Behavioral Sciences and The Law* 28, 194–210.
- Glenn A.L., Raine A., Schug R.A. (2009). *The neural correlates of moral decision-making in psychopathy*. *Molecular Psychiatry* 14, 5–6.
- Groth J. (2010). *Oblicza psychopatii. Obraz kliniczny i kategorie diagnostyczne*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Hare R.D. (1991). *The Hare Psychopathy Checklist – Revised*. Manual, Toronto: Multi-Health Systems.
- Hare R.D. (1996). *Psychopathy: A clinical construct whose time has come*. *Criminal Justice and Behavior* 23, 25–54.
- Hare R.D. (1998) *Psychopathy, affect and behaviour*. [W:] D. Cooke, A. Forth, R.D. Hare (red.), *Psychopathy: Theory, research and implications for society* (s. 105–139). Dordrecht: Kluwer.
- Hare R.D. (2003). *Hare PCL-R*, 2nd Edition. Toronto, Multi-Health Systems.
- Hare R.D. (2006). *Psychopaci są wśród nas*. Warszawa, Wydawnictwo Znak.
- Hart S.D., Kropp P.R., Hare R.D. (1988). *Performance of Male Psychopaths Following Conditional Release from Prison*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 56, 227–228.
- Hart S., Cox D., Hare R.D. (1995). *Manual for the Psychopathy Checklist: Screening Version (PCL:SV)*. Toronto, Ontario, Canada: Multi-Health Systems.
- Hare R.D., Neumann C.S. (2008). *Psychopathy as a clinical and empirical construct*. *Annual Review of Clinical Psychology* 4, 217–246.
- Hare R.D., Neumann C.S. (2010). *The role of antisociality in the psychopathy construct: Comment on Skeem and Cooke* (2010). *Psychological Assessment* 22, 446–454.

- Harrington A. (1972). *Psychopaths*. Michigan, Simon and Schuster.
- Hoffman M.L. (2006). *Empatia i rozwój moralny*. Gdańsk: GWP
- Ickes W. (2009). *Empathic accuracy: its links to clinical, cognitive, developmental, social, and physiological psychology*. The social neuroscience of empathy 57–70.
- Isenberg, S. (1991). *Women who love men who kill*. New York, Simon and Schuster.
- Jonason P.K., Kroll C.H. (2015). *A multidimensional view of the relationship between empathy and the Dark Triad*. Journal of Individual Differences 36(3), 150–156.
- Kaźmierczak M. (2008). *Oblicza empatii w relacjach małżeńskich: perspektywa psychologiczna*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kaźmierczak M. (2015). *Oblicza empatii w procesie adaptacji do rodzicielstwa [Faces of empathy in the process of adaptation to parenthood]*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kaźmierczak M., Pastwa-Wojciechowska B., Błażek M. (2013). *A multidimensional model of empathy, and the occurrence of personality disorders and stress in social settings*. Acta Neuropsychologica 11(2).
- Koenigs M. (2012). *The role of prefrontal cortex in psychopathy*. Review of Neuroscience 3, 253–262.
- Leary T. (1957), *Interpersonal Diagnosis of Personality*, New York, Ronald.
- Lilienfeld S.O. (1994). *Conceptual problems in the assessment of psychopathy*. Clinical Psychology Review 14, 17–38.
- Lilienfeld S.O. (1998). *Methodological advances and developments in the assessment of psychopathy*. Behaviour Research and Therapy 36, 99–125.
- Lilienfeld S.O., Andrews B.P. (1996). *Development and preliminary validation of a self report measure of psychopathic personality traits in noncriminal populations*. Journal of Personality Assessment 66, 488–524.
- Lilienfeld S.O., Widows M.R. (2005). *Psychopathic Personality Inventory – Revised (PPI-R) Professional Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Lilienfeld S.O., Waldman I.D., Landfield K., Watts A.L., Rubenzer S., Faschingbauer, T.R. (2012). *Fearless dominance and the U.S. presidency: Implications of psychopathic personality traits for successful and unsuccessful political leadership*. Journal of Personality and Social Psychology 103(3), 489–505.
- Louth S.M., Hare R.D., Linden W. (1998). *Psychopathy and alexithymia in female offenders*. Canadian Journal of Behavioural Science 2, 91–98.
- Łowicki P., Zajenkowski M. (2017). *No empathy for people nor for God: The relationship between the Dark Triad, religiosity and empathy*. Personality and Individual Differences 115, 169–173.
- Marshall W.L., Marshall L.E., Serran G.A., O'Brien, M.D. (2009). *Self-esteem, shame, cognitive distortions and empathy in sexual offenders: Their integration and treatment implications*. Psychology, Crime & Law 15(2-3), 217–234.
- Mihailides S., Galligan R., Bates G. (2017a). *Reconceptualising psychopathy*. Journal of Forensic Psychology 2. DOI: 10.4172/2475-319X.1000120
- Mihailides S., Galligan R., Bates G. (2017b). *Adaptive Psychopathy: Empathy and Psychopathy are Not Mutually Exclusive*. Journal of Forensic Psychology 2(125), 2.
- Miller J.D., Watts A., Jones, S.E. (2011). *Does psychopathy manifest divergent relations with components of its nomological network depending on gender?* Personality and Individual Differences 50, 564–569.

- Millon T., Davis R. (2005). *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie*. Warszawa, Instytut Psychologii Zdrowia.
- Mullins-Nelson J.L., Salekin R.T., Leistico A.M.R. (2006). *Psychopathy, empathy, and perspective-taking ability in a community sample: Implications for the successful psychopathy concept*. *International Journal of Forensic Mental Health* 5(2), 133–149.
- Neumann C.S., Malterer M.B., Newman J.P. (2008). *Factor Structure of the Psychopathic Personality Inventory (PPI): Findings from a Large Incarcerated Sample*. *Psychological Assessment* 20, 2, 169–174.
- Oldham J.M., Morris L.B. (1997). *Twój psychologiczny autoportret. Dlaczego czujesz, kochasz, myślisz, postępujesz właśnie tak*. Warszawa, Wydawnictwo Czarna Owca.
- Pardini D.A., Lochman J.E., Frick, P.J. (2003). *Callous/unemotional traits and social-cognitive processes in adjudicated youths*. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry* 42(3), 364–371.
- Pastwa-Wojciechowska B. (2004). *Naruszanie norm prawnych w psychopatii. Analiza kryminologiczno-psychologiczna*. Gdańsk, Wydawnictwo UG.
- Pastwa-Wojciechowska B. (2008). *Psychopatyczne zaburzenia osobowości a problemy opiniowania sądowno-psychologicznego w sprawach karnych*. *Gdańskie Studia Prawnicze* 19, 205–224.
- Pastwa-Wojciechowska B. (2013). *Psychopaci. Sprawcy przestępstw seksualnych*. Gdańsk, Wydawnictwo Harmonia.
- Pastwa-Wojciechowska B. (2015). *Zaburzenia osobowości a perspektywa opiniowania sądowno-psychologicznego*. *Polskie Forum Psychologiczne* 4, 499–513.
- Pastwa-Wojciechowska B. (2016). *Psychopata korporacyjny – szansa czy zagrożenie dla funkcjonowania organizacji*. *Studia Humanistica Gedanensia* 4, 116–134.
- Pastwa-Wojciechowska B., Groth J. (2016). *Psychologia sądowa a psychologia kliniczna*. [W:] L. Cierpiałkowska, H. Sęk (red.), *Psychologia kliniczna* (575–601). Warszawa, PWN.
- Patrick C.J., Edens J.F., Poythress N., Lilienfeld S.O., Benning S.D. (2006). *Construct validity of the PPI two-factor model with offenders*. *Psychological Assessment* 18, 204–208.
- Patrick C. J., Hicks B.M., Nichol P.E., Krueger R.F. (2007). *A bifactor approach to modeling the structure of the Psychopathy Checklist-Revised*. *Journal of Personality Disorders* 21, 118–141.
- Patrick C.J., Fowles D.C., Krueger R.F. (2009). *Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness*. *Development and Psychopathology* 21, 913–938.
- Patterson C.M., Newman J.P. (1993). *Reflectivity and learning from aversive events: Toward a psychological mechanism for the syndromes of disinhibition*. *Psychological Review* 100, 4, 716–736.
- Patrick C.J. (2007). *Getting to the heart of psychopathy*. [W:] H.F. Hervé, J.C. Yuille (red.), *Psychopathy: Theory, research, and social implications* (207–252). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Paulhus D.L., Williams K. (2002). *The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy*. *Journal of Research in Personality* 36, 556–563.
- Pervin L.A. (2002). *Psychologia osobowości*. Gdańsk, GWP.
- Pilch I. (2014). *Makiawelizm, narcyzm, psychopatia: ciemna triada jako próba opisanie osobowości eksploatatora*. *Chowanna* 2, 165–181.
- Pinker S. (2002). *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*. New York, Penguin Putman.

- Porter S., Fairweather D., Drugge J., Herve H., Birt A.R., Boer D. (2000). *Profiles psychopathy in incarcerated sexual offenders*. *Criminal Justice and Behavior* 27, 216–233.
- Porter S., Birt A.R., Boer D.P. (2001). *Investigation of the criminal and conditional release profiles of Canadian federal offenders as a function of psychopathy and age*. *Law and Human Behavior* 25 (6), 647–661.
- Porter S., Campbell M.A., Woodworth M., Birt A.R. (2001). *A new psychological conceptualization of the sexual psychopaths*. [W:] Columbus F. (ed), *Advances in psychology research* (pp. 21–36). Vol. 7, Hauppauge, Nova Science Publisher, Inc.
- Porter S., Campbell M.A., Woodworth M., Birt A.R. (2002). *A new psychological conceptualization of the sexual psychopaths*. [W:] Columbus F. (ed), *Advances in psychology research* (51–65), 15, Hauppauge, Nova Science Publisher, Inc.
- Porter S., Campbell M.A., Woodworth M., Birt A. (2003a). *A new psychological conceptualization of the sexual psychopath*. [W:] S. Shohov (red.), *Advances in psychology research* (51–65). New York, NY: Nova Science Publishers.
- Porter S., Woodworth M., Earle J., Drugge J., Boer D. (2003b). *Characteristics of sexual homicides committed by psychopathic and nonpsychopathic offenders*. *Law and Human Behavior* 27, 459–470.
- Porter S., Woodworth M., Earle J., Drugge J., Boer D. (2003c). *Characteristics of sexual homicides committed by psychopathic and nonpsychopathic offenders*. *Law and Human Behavior* 27, 459–470.
- Porter S., Brinke, L., Wilson, K. (2009). *Crime profiles and conditional release performance of psychopathic and non-psychopathic sexual offenders*. *Legal and Criminological Psychology*, 14, 109–118.
- Poythress N.G., Lilienfeld S.O., Skeem J.L., Douglas K.S., Edens J.F., Epstein M. i in. (2010). *Using the PCL-R to help estimate the validity of two self-report measures of psychopathy with offenders*. *Assessment*, 17, 206–219.
- Rembowski J. (1989). *Empatia*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Reykowski J. (1992). *Procesy motywacyjne, motywacja, osobowość*. Warszawa: Wyd. PWN.
- Rosenberg M.B. (2003). *Nonviolent Communication: A Language of Life* (2nd ed.). Encinitas, CA: PuddleDancer Press.
- Ross S.R., Benning S.D., Patrick C.J., Thompson A., Thurston A. (2009). *Factors of the Psychopathic Personality Inventory: Criterion-related validity and relationship to the BIS/BAS and Five-Factor models of personality*. *Assessment* 16, 71–87.
- Russell M., Brickell M. (2015). *The “Double-Edge Sword” of Human Empathy: A Unifying Neurobehavioral Theory of Compassion Stress Injury*. *Social Sciences* 4(4), 1087–1117.
- Savard C., Brassard A., Lussier Y., Sabourin S. (2015). *Subclinical psychopathic traits and romantic attachment in community couples: A dyadic approach*. *Personality and Individual Differences* 72128–134
- Seara-Cardoso A., Dolberg H., Neumann C., Roiser J.P., Viding E. (2013). *Empathy, morality and psychopathic traits in women*. *Personality and Individual Differences* 55(3), 328–333.
- Seara-Cardoso A., Neumann C., Roiser J., McCrory E., Viding E. (2012). *Investigating associations between empathy, morality and psychopathic personality traits in the general population*. *Personality and Individual Differences* 52(1), 67–71.
- Salekin R.T. (2002). *Psychopathy and therapeutic pessimism. Clinical lore or clinical reality?* *Clinical Psychology Review* 22, 79–112.

- Skeem J.L., Polaschek D.L.L., Patrick C., Lilienfeld S.O. (2011). *Psychopathic Personality: Bridging the Gap Between Scientific Evidence and Public Policy*. *Psychological Science in the Public Interest* 3, 95–162.
- Soderstrom H. (2003). *Psychopathy as a disorder of empathy*. *European Child & Adolescent Psychiatry* 12(5), 249–252.
- Takamatsu R., Takai J. (2017). *With or without empathy: Primary psychopathy and difficulty in identifying feelings predict utilitarian judgment in sacrificial dilemmas*. *Ethics & Behavior*, 1–15.
- Trzebińska E. (1985). *Empatia jako forma komunikacji interpersonalnej*. *Przegląd Psychologiczny* 28, 2, 417–437.
- Twenge J.M. (2006). *Generation me: Why today's young Americans are more confident, assertive, entitled and more miserable than ever before*. New York: Free Press.
- Vachon D.D., Lynam D.R., Johnson J.A. (2014). *The (non) relation between empathy and aggression: Surprising results from a meta-analysis*. *Psychological Bulletin* 140(3), 751.
- Venables N.C., Patrick C.J. (2012). *Validity of the Externalizing Spectrum Inventory in a criminal offender sample: Relations with disinhibitory psychopathology, personality, and psychopathic features*. *Psychological Assessment* 24, 88–100.
- Walters G.D., Heilbrun K. (2010). *Violence risk assessment and Facet4 of the Psychopathy Checklist: Predicting institutional and community aggression in two forensic samples*. *Assessment*, 17, 259–268
- Wai M., Tiliopoulos N. (2012). *The affective and cognitive empathic nature of the dark triad of personality*. *Personality and Individual Differences* 52(7), 794–799.
- Wojciszke B. (2017). *Psychologia miłości*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Zuckerman M. (1994). *Behavioral Expressions and Biosocial Bases of Sensation Seeking*, New York, Cambridge University Press.

Between empathy and psychopathy – moral and ineffective or effective and immoral

Empathy and psychopathy seem to be two distant extremes, which only differ, with nothing similar. Therefore, the question that seems to be surprising is whether such a theoretical perspective is justified. Empathy exerts significant influence on social relationships and is associated with moral development, whereas psychopathy seems to be an opposite phenomenon, as it is associated with the lack of deep interpersonal bonds and the violation of legal norms. As studies from various disciplines and scientific areas indicate, such concepts as behavioral effectiveness, morality or altruism might help explain the complex nature of the interrelationship between psychopathy and empathy. The authors tried to explore and describe the complexity of the two presented concepts in the light of the conducted research, and the resulting theoretical and empirical implications.

Key words: empathy, psychopathy, effectiveness, morality, disorders

